

BİR SİYASİ VE SOSYAL KARŞIT
GÜÇ OLARAK MÜDAFİ
(CALAS VE DREYFUS DAVALARI
ÖZELİNDE VOLTAIRE VE ZOLA'NIN
AYDIN DUYARLILIĞI)

Yrd. Doç. Dr. iur. S. Sinan KOCAOĞLU*

---

* LL. M. (Brussels), LL. D. (Ankara); Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Müdafîin ceza muhakemesindeki varlık sebeplerinin hepsi, sadece hukuksal temellere dayanmaz. Müdafîin varlığı, bir takım siyasal ve sosyal amaçlara da dayanmaktadır. Yani her ikisi de devlet memuru/kamu görevlisi olan ve dolayısıyla da devlet örgütünün siyaseten öyle veya böyle birer parçası olan iddia ve yargılama makamlarının siyasal ve sosyal olarak müdafîlik gibi bir karşıt kuvvetle dengelenmesini gerektirmektedir.

Müdafîin ete ve kemiğe bürünerek sembolize ettiği bu karşıt kuvvet, genel olarak devletin bireyler üzerindeki yetkilerini ve gücünü kısıtlamaya yöneliktir. Çünkü devlet ve birey çelişkisi içerisinde müdafî, bir karşıt kuvvet ve sivil süje olarak, ceza yargılamasını demokratik hale getiren ve bireyi devlete karşı koruyucu bir unsur olarak rol oynamaktadır. Başka bir ifade ile **müdafî, devlete karşı bireyin sığınabileceği en son emniyetli limandır.**

Devletin kendi yargılama sınırları içerisindeki bireyleri yasal olarak cezalandırma yetkisi dahi sınırsız tutulmamalıdır.^[1] Çünkü, devlet ile birey çelişkisi çerçevesinde düşünüldüğünde akla gelebilecek nice tarihsel olaylar ve edinilmiş tecrübeler, gelişmiş toplumlarda, devlet karşısında bireyi koruyucu bir tür **siyasi özgürlükçülük** anlayışını insanlığın ortak değerleri haline getirmiştir.^[2] Bu anlayışa göre, devletin yasal cezalandırma yetkisi dahi *ex ante* yani önceden sınırlandırılmalı ve kısıtlanmalıdır.^[3] Aksi halde güç sahibi devlet yöneticilerinin, devletin cezalandırma yetkisini siyasal muhaliflerini ezmek ve hizaya getirmek için kullanmaları kaçınılmazdır.^[4]

Bunun için suçla mücadele veya düzeni sağlamak gibi çeşitli yasal amaçların arkasına sığınarak, kamu buyurma gücünü kullanan devlet yetkileri veya siyasal iktidar kendisine bağlı kolluk kuvvetlerince temel hak ve özgürlükleri ihlal etmeye başlayacaktır.^[5] Resmi devlet politikalarına veya siyasal iktidara karşı muhaliflerin üzerinde her zaman düşecek bir kılıç gibi sallanmakta olan bu tehlikelere karşı ceza yargılamasında sığınılacak kalkan, elbette ki devletten bağımsız bir kişi olan müdafîdir.

Ceza muhakemesinde toplumsal savunma makamının müdafî tarafından doldurulması, muhakemeye katılan diğer süjelerin faaliyetlerinde daha adil ve

[1] LUBAN David, "Lawyers & Justice: An Ethical Study", Princeton University Press, Princeton, N. J., 1988, s. 60.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

[4] İngiliz tarihçi Sir John Emerich Edward Dalberg-Acton bu durumu şu sözle özlü bir şekilde açıklamaktadır: "Power tends to corrupt and absolute power corrupts absolutely/ Güç bozulmaya eğilimlidir ve mutlak güç, mutlak biçimde bozulur" (DALBERG-ACTON John Emerich Edward, "Essays on Freedom and Power", Meridian Books, Volume: 12, The Beacon Press, Boston, 1949, s. 364).

[5] Luban: s. 60.

dikkatli davranmalarına sebebiyet verir.^[6] Müdafîin olmadığı bir yargılama, terazinin bir kefesi boş kaldığı için dengenin sağlanamadığı bir yargılama haline gelecektir. Müdafîsiz bir ceza yargılaması, siyasi bir cihaz olarak devlet örgütünün iddia makamı marifetiyle siyaseten istediği gibi suç zıfaze edebildiği hukuki karakterden uzak, fiili bir uygulama haline gelecektir.

Özellikle ülkemiz gibi hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti kavramlarının kuramsal ve uygulama olarak ne devlet örgütünde ve ne de vatandaşlarında bir zihniyet olarak yerleşmediği ülkelerde, yargı dahi sık sık siyasallaşma eğilimleri gösterebilmektedir. Bu durumlarda müdafî, politik içerikli davalarda veya resmi devlet politikasına ya da güçlü bir hükümete ters siyasi görüşe sahip kişilere açılacak zorlama davalarda en güvenli sığınak olacaktır. Bu şekildeki olumsuz siyasi ortamların neticesinde açılacak davalarda, müdafî şüpheli ve sanığa sadece teknik bir savunma sağlamayacaktır. Müdafî, ayrıca, ceza yargılamasının başlatılması ile devlet tarafından siyaseten toplumun gözünde olumsuz duruma düşürülmüş ve sanki bir tür dışlanmış kişi durumuna sokularak vatandaşlık haklarından yoksun bırakılmaya çalışılan bireyi toplum gözünde de aklayacaktır. Böylelikle, resmi devlet politikalarına muhalif olduğu için bireylerin siyasi ve sosyal olarak *la mort civile* (*medeni ölüm*) durumuna düşürülmelerinin en güçlü engeli müdafî olacaktır. Bu durum, müdafîin sosyal karşıt güç olma görevinin neticesidir.

Nitekim sırf bu yüzden Fransa da sanığın “*akraba*”sı ya da “*arkadaş*”ı gibi hukukçuluk mesleğinden olmayan kişiler de müdafîlik yapabiliyordu.^[7] Bu olanağı kullanan **Victor Hugo**, **Clemenceau** gibi vicdanlı ve geniş yürekli aydın kişiler bu hükümden yararlanarak ağır ceza mahkemelerinde müdafîlik yapabilmişlerdir.^[8]

Böylelikle tarihte bir aydın hassasiyeti içerisinde siyasi ve sosyal bir karşıt güç olarak müdafîin yapacağı savunma ile sebep olabileceği olumlu değişikliklere verilebilecek pek çok köşe taşı örnekler vardır. Misalen **Calas** Davasında meşhur düşünür **Voltaire**'nin ya da **Dreyfus** davasında ünlü yazar **Emile Zola**'nın oynadığı müdafî benzeri roller ile sağladığı sonuçlar bu hususta en bilindik ve son derece önemli tarihsel örneklerdir.

Bu yüzden deneme tarzında hazırladığımız bu kısa çalışmamızın sırasıyla birinci bölümünde Voltaire'in Calas davasındaki müdafaası, ikinci bölümünde ise Zola'nın Dreyfus yargılamasındaki savunmasını bir müdafîin sahip olması

[6] CENTEL Nür-ZAFER Hamide, “Ceza Muhakemesi Hukuku”, 5. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 172.

[7] TOSUN Öztekin, “Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri Genel Kısım”, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1608-Hukuk Fakültesi Yayınları No: 353, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll.Şti, İstanbul, 1971, s. 385, 386.

[8] Ibid.

gereken ruhu ve manevi nitelikleri ortaya koyabilmek için özet olarak açıklamaya çalışacağız.

I. VOLTAIRE VE CALAS DAVASI

A. Voltaire Kimdir?

1694 yılında Paris'te doğan ve gerçek adı *François Marie Arouet* olan Voltaire, sadece bir yazar, şair, hikaye anlatıcısı ya da oyun müellifi değil, aslında **“Aydınlanmanın Sesi”** olarak adlandırılan bir filozoftur.^[9] Ya da daha doğru bir söylem ile **“Voltaire’in sesi, Aydınlanmanın sesidir”**.^[10] O resmi doktrinlere meydan okuyan ifade, düşünce ve inanç hürriyetinin yılmaz savaşçısıydı.^[11] Engin zekası, derin bilgi birikimi, kıvrak kalemi ve büyük serveti ile Fransız “status quo”sunun yani müesses nizamının kitlelerin meseleleri üzerine fikirlerini büyük bir merakla beklediği sesini yok edemeyeceği bir dehaydı.^[12]

1711-1713 yılları arasında kısa bir dönem hukuk eğitimi de almış olan Voltaire Sir Isaac Newton, John Locke ve Carter'in fikirlerinden etkilenmiş bir “Doğal Okul” takipçisi idi.^[13] Voltaire, Kilise ve Devlet'in hegemonyası ile devamlı bir şekilde mücadele etti.^[14] 1726-1729 yılları arasında sürgüne gönderildi.^[15] 30 Mayıs 1778'de Paris'te öldü.^[16]

B. Calas Davası

Calas davası, **“adli hata”** kavramının en bariz şekilde somutlaştığı tarihsel örneklerden birisidir.^[17] Calas ailesi “Katolik”ler ile “Huguenot”lar yani Fransız Protestanları arasında gerilimin yaşandığı Toulouse şehrinde dükkan işleten protestan inanisına sahip bir aileydi.^[18] Anne, baba ve altı çocuktan oluşan bu sıradan aile, genel olarak sorunsuz bir hayat yaşıyordu.^[19] Ailenin erkek

[9] DAVIDSON Ian, “Voltaire: A Life”, Profile Books Limited, London, 2010, s. XII.

[10] Ibid.

[11] Ibid. s. XVI.

[12] Ibid.

[13] Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/deismfre/#H1> (Erişim Tarihi: 12. 08. 2012); <http://www.poemhunter.com/voltaire/biography/> (Erişim Tarihi: 12. 08. 2012).

[14] Ibid.

[15] Ibid.

[16] Ibid.

[17] MAZA Sarah, “Private Lives and Public Affairs: The Causes Célèbres of Prerevolutionary France”, University of California Press, Berkeley, 1993, s. 27.

[18] Ibid.

[19] Ibid.

çocuklarının birisi olan Louis, Katolik mezhebine geçerek aileden uzaklaşmış ve yabancılaşmıştı.^[20] Ailenin bir diğer oğlu olan Marc-Antoine ise ciddi psikolojik sorunları olan bir kişilikti.^[21] 13 Ekim 1761 akşamında dükkanlarının üzerindeki evlerinde yemek yiyen ailenin başına gerçek bir trajedi geldi.^[22] Akşam yemeği boyunca hiç konuşmadan, somurtarak oturan Marc-Antoine aniden sofrayı terketmişti.^[23] Aile, verdikleri ifade de, oğullarının cesedini aşağıda dükkanın zemininde yere serili olarak bulduklarını, kasanın yanında ise bir ip ve kalın bir sopanın durduğunu beyan ettiler.^[24] O tarihte Toulouse şehrinde güçlü olan anti-protestan önyargıların neticesinde, baba Jean Calas, oğlu Marc-Antoine'in katolik mezhebine geçen diğer oğlu Louis'i takip edip protestan inancını terk etmesini engellemek için öldürdüğü iddiasıyla yargılandı.^[25]

Calas davasında, mahkeme heyetindeki yargıların bir kısmı bu iddiayı tutarsız, mantıksız ve inanılmaz buldu.^[26] Zira, eğer iddia doğruysa, o zaman bütün Calas ailesinin, ailenin katolik hizmetçisinin ve orada bulunan bir misafirin de oğul Marc-Antoine'in öldürülmesi eylemine iştirak etmesi ve 62 yaşındaki Jean Calas'ın, genç ve kuvvetli oğlunu tek eliyle boğarak öldürmüş olması gerekiyordu.^[27] Buna rağmen, işkence (ordeal) altında dahi masumiyetini haykıran Jean Calas,^[28] sekize karşı beş oyla suçlu bulunarak 17 Mart 1762'de idam edildi.^[29] **Dinsel fanatizm bir kez daha kazanmıştı.**^[30]

Voltaire, olaydan Jean Calas'ın idam edilmesinden sonra haberdar oldu.^[31] Bu idamın dinsel fanatizmden kaynaklandığını ve Jean Calas aleyhinde ileri sürülen iddianın ve verilen kararın doğru olmadığına inanan Voltaire, yakın arkadaşı olan ansiklopedi yazarı olan d'Alembert'e yazdığı mektubunda **“Haykırın! Her yerde haykırın! Yalvarırım, müsamahasız ve adaletsiz bir alçaklıkla Calas ailesinin acılarına sebebiyet veren fanatizme karşı durun!”** yazıyordu.^[32]

Voltaire'in **“Alçaklığı Ezin”** (*écrasez l'infame! / Crush the Infamy!*) sloganı ile örgütlemeye başladığı, Calas kararı aleyhine çabaları gün geçtikçe arkadaşları,

[20] Ibid.

[21] Ibid.

[22] Ibid.

[23] Ibid. s. 28.

[24] Ibid.

[25] Ibid.

[26] Ibid.

[27] Ibid.

[28] Ibid.; NEMETH Alexander J., “Voltaire's Tormented Soul: A Psychobiographic Inquiry”, Associated University Presses, Rosemont Publishing & Printing, New Jersey, 2008, s. 180.

[29] Maza: s. 28.

[30] Nemeth: s. 180.

[31] Maza: 28; Nemeth: s. 180.

[32] Nemeth: s. 181.

akademisyenler başta olmak üzere bütün Fransız toplumunda maya tuttu.^[33] Verilmiş olan idam hükmü infaz edilmiş olmasına rağmen, Calas ailesinin adeta müdafii olarak Voltaire'in (*la défenseur des Calas*) yarattığı sosyal ve siyasi karşıt güç neticesinde;^[34] Kraliyet Konseyi, Toulouse mahkemesinin kararını iptal etti ve Jean Calas suçsuz olarak ilan edildi.^[35] **Voltaire'in bu eylemi Avrupa'da ceza hukukunun ahlaki ve dini şekillendirmelerin etkisinden kurtulmasında etkili önemli olaylardan birisi oldu.**^[36]

Ayrıca 1763 yılında Kraliyet Akademisi'nde intihar ve cinayet olayları arasındaki farkın ayırt edilebilmesi için geliştirmiş olduğu anatomik çalışmayı sunan Dr. Antoine Louise, araştırmalarını Jean Calas'ın öldürdüğü iddia edilen oğlu Marc-Antoine üzerinde odaklayarak, cellatların astığı kişilerin cesetlerinin üzerindeki izler ile Marc-Antoine'in cesedindeki izleri karşılaştırır.^[37] Bu analizin neticesinde Marc-Antoine'in öldürülmediğini, fakat kendisini asarak intihar ettiği sonucuna ulaşır.^[38] **Böylece, modern adli tıp bilimin gelişimi için önemli adımlardan birisi Voltaire ve Dr. Antoine Louise işbirliği ile atılmış olur.**^[39] Bu ilişki günümüzdeki modern ceza yargılamasında müdafinin, uzman ile yapmış olduğu işbirliğinin tarihsel bir örneğidir.

II. EMİLE ZOLA VE DREYFUS DAVASI

A. Emile Zola Kimdir?

Natüralizm akımının kurucusu olan Fransız yazar Emile Zola 2 Nisan 1840 yılında Paris'te doğdu.^[40] Erken yaşta babasını kaybeden Zola matbaada çalışmaya başladı ve çok güç bir hayat sürdü.^[41] Therese Raquin adlı eserinde genetiğin ve

---

[33] Ibid.

[34] Maza: s. 65.

[35] Nemeth: s. 183.

[36] PATTARO Enrico, "A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence: A History of the Philosophy of Law in the Civil Law World, 1600-1900/ The Philosophers' Philosophy of Law from the Seventeenth Century to Our Days", Volume: 9, Editor in Chief: Enrico PATTARO, Volume Editors: Damiano CANALE-Paolo GROSSI-Hasso HOFMANN, Springer Science + Business + Media B.V., Heidelberg, 2010, s. 127.

[37] BOZKURT Argun, "Davalar", Ankara Barosu Yayınları, 2. Baskı, Başak Matbaacılık, Ankara, 2010, s. 116.

[38] Ibid.

[39] Ibid.

[40] <http://www.answers.com/topic/emile-zola> (Erişim Tarihi: 12. 08. 2012); <http://www.biography.com/people/%C3%A9mile-zola-37621> (Erişim Tarihi: 12. 08. 2012); <http://www.toplumdusmani.net/modules/wfsection/article.php?articleid=570> (Erişim Tarihi: 12. 08. 2012).

[41] Ibid.

çevrenin karaktere etkilerini tetkik etti.^[42] Nana, Germinal, L'Assommoir gibi yapıtlar ile edebiyat ve düşün alanında bir çığır açan Zola, 28 Eylül 1902'de Paris'te yaşama gözlerini yumdu.^[43]

B. Dreyfus Davası

Calas davasında Voltaire'in dini fanatizm neticesinde yapılmış bir ceza yargılaması neticesinde verilmiş haksız bir karara karşı oynadığı role benzer bir rolü 1894 yılında Fransa'da bir devlet politikası olarak da tırmanmış olan bir etnik ayrımcılık (Yahudi karşıtlığı) davası olan **“Dreyfus Davası”**nda Emile Zola oynamıştı. Bu davada, Yahudi kökenli Fransız Topçu Yüzbaşı Alfred Dreyfus, Fransız devleti tarafından casuslukla itham edilmişti.^[44] Dreyfus'un yargılaması adil olmadı. Savaş Bakanı General Armand Mercier du Patty de Clam, Dreyfus hakkında **“gizli dosya”** (*secret dossier*) hazırlayarak yargılamayı yapan mahkemeye göndermişti.^[45] Elbette ki, bu gizli dosya savunmaya tebliğ edilmemişti. Alman hükümetine askeri sırları satmakla itham edilen Dreyfus, yapılan yargılama sonucunda oybirliği ile alınan kararla ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştı.^[46] İki yıl sonra gerçek suçluyu gösteren deliller ortaya çıksa da, Fransız ordusundaki üst düzey subayların müdahaleleri ile bu deliller değiştirildi.^[47] Fransız devleti Dreyfus'un aklanmaması için adeta yekvücut oldu.^[48]

Siyasi ve toplumsal konjonktür bu durumdayken, Emile Zola, bir gazetenin baş sayfasında Fransız Cumhurbaşkanı'na hitaben yazdığı ve Dreyfus yargılamasının adil olmadığını vurguladığı **“J'Accuse”** (= *İtham Ediyorum*) başlıklı bir mektup yayınladı.^[49] Zola'nın yazdığı bu mektup neticesinde büyük halk hareketleri meydana geldi ve çok büyük bir kamuoyu yaratılarak, yargılamanın yenilenmesini sağladı.^[50] Yapılan bu yeni yargılama ile beraat eden Dreyfus, ordudaki görevine geri döndü ve bir müddet görev yaptıktan sonra yarbay rütbesi ile emekli oldu.^[51] Zola ise, yapmış olduğu bu eylemin mükâfatını

[42] Ibid.

[43] Ibid.

[44] BURNS Michael, “France and the Dreyfus Affair- A Documentary History”, Palgrave Macmillan, 1999, s. 40-59.

[45] Ibid. s. 199.

[46] Ibid. s. 40-59.

[47] Ibid.

[48] Ibid.

[49] Emile Zola'nın 13 Ocak 1898'de L'Aurore isimli Fransız gazetesinde yayınladığı bu mektubun Fransızca ve İngilizce metni için bkz. <http://www.chameleon-translations.com/sample-Zola.shtml> (Erişim Tarihi: 28. 12. 2012).

[50] Burns: s. 43 vd.

[51] Ibid.

hakaret iddiasıyla açılan davada suçlu bulunarak aldı. Zola almış olduğu bu cezayı çekmemek için bir müddet İngiltere'ye kaçtı.^[52]

Zola da Calas davasındaki Voltaire gibi bir müdafî ve avukat değildi. Ancak Dreyfus davası esnasında oynadığı rolle, Dreyfus'u haksız bir mahkûmiyetten kurtardı. Zola'nın çabaları sayesinde Yahudi aleyhtarlığı ve devlet baskısı yüzünden tamamen Dreyfus'un aleyhinde olan olumsuz şartlar değişti. Dreyfus davası ile, Batı Avrupa ülkelerinin ceza muhakemesi hukuklarında gizli dosya usulü reddedildi.^[53] Müdafilerin mahkemeye sunulan her türlü belgeyi inceleme hakkının varlığı kabul edildi.^[54] Zola'nın bir aydın hassasiyeti ile adeta bir müdafî gibi yarattığı bu siyasi ve toplumsal karşıt güç, günümüzde ceza yargılamasında müdafîin elde etmeye çalışacağı sonucun bir benzeridir. Müdafî, hukukun sınırları içerisinde kalarak, yapacağı savunma ile şüpheli veya sanığın devlet gücünün altında ezilmemesini siyasi ve toplumsal karşıt bir güç olarak sağlamaya çaba harcamaktadır. Harcanan bu çabalar neticesinde, yargılama makamı gerçeği tespit ederek, adil karar vermektedir. İnsanlığın sosyal ve siyasi evrimi, maddi gerçeğin bulunma çabası esnasında, müdafilerin savunmaları ile tetikledikleri olaylar neticesinde meydana gelen pek çok tarihsel olaylar ile doludur.

III. SONSÖZ YERİNE

Yakın çağ, hiç bir dönemde görülmediği bir şekilde, sadece devletlerin kendi aralarında değil, hukuk ve siyaset alanında bireylerin, sınıfların mücadelesi tarihi olmuştur. Bu açıdan "tarih", devlet aygıtının ya da siyasi iktidarın veya güç odaklarının yahut bireylerin haksızlıklarına, iftiralarına uğramış mağdur ve mazlum kişiler ile bu kişilerin yanında bazen kendi devlet aygıtını ya da bütün bir toplumu karşısına alarak "**nur-u hakikat**"ın (*lux et veritas*) savaşını veren kişilerin cesur mücadelelerinin hikayesi olmuştur.

Voltaire ve Zola'nın müdafî olarak müdahalesi ile tarihin akışı değişmiş ve Calas ve Dreyfus davalarının sanıkları için muhakemenin neticesini siyasi ve dinsel tarafgirlikten seküler adalet çizgisine getirmiştir. Devlet aygıtından, toplumdan ve kamoyundan kaynaklanan her türlü maddi, manevi, siyasi ve sosyal baskılara rağmen aydın sorumluluğu ile yapılan Voltaire ve Zola'nın verdikleri hukuk savaşı, ceza yargılamasında şüpheli veya sanığın savunmasını üstlenen avukat olan müdafîye yol gösterici bir ilham kaynağı olmalıdır (CMK m. 2, f. 1, b. c).

[52] KAYSER Jacques-BICKLEY Nora, "The Dreyfus Affair", Kessinger Publishing, 2005, s. 178-220.

[53] Bozkurt: s. 128.

[54] Ibid.

KAYNAKÇA

- BOZKURT Argun, "Davalar", Ankara Barosu Yayınları, 2. Baskı, Başak Matbaacılık, Ankara, 2010.
- BURNS Michael, "France and the Dreyfus Affair- A Documentary History", Palgrave Macmillan, 1999.
- CENDEL Nur-ZAFER Hamide, "Ceza Muhakemesi Hukuku", 5. Bası, Beta Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 172.
- DALBERG-ACTON John Emerich Edward, "Essays on Freedom and Power", Meridian Books, Volume: 12, The Beacon Press, Boston, 1949.
- DAVIDSON Ian, "Voltaire: A Life", Profile Books Limited, London, 2010.
- KAYSER Jacques-BICKLEY Nora, "The Dreyfus Affair", Kessinger Publishing, 2005.
- MAZA Sarah, "Private Lives and Public Affairs: The Causes Célèbres of Prerevolutionary France", University of California Press, Berkeley.
- LUBAN David, "Lawyers & Justice: An Ethical Study", Princeton University Press, Princeton, N. J., 1988.
- NEMETH Alexander J., "Voltaire's Tormented Soul: A Psychobiographic Inquiry", Associated University Presses, Rosemont Publishing & Printing, New Jersey, 2008.
- Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu> (Erişim Tarihi: 12. 08. 2012).
- PATTARO Enrico, "A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence: A History of the Philosophy of Law in the Civil Law World, 1600-1900/ The Philosophers' Philosophy of Law from the Seventeenth Century to Our Days", Volume: 9, Editor in Chief : Enrico PATTARO, Volume Editors: Damiano CANALE-Paolo GROSSI-Hasso HOFMANN, Springer Science + Business + Media B.V., Heidelberg, 2010.
- TOSUN Öztekin, "Türk Suç Muhakemesi Hukuku Dersleri Genel Kısım", İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1608-Hukuk Fakültesi Yayınları No: 353, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll.Şti, İstanbul, 1971.